

Inskrypcja odkryta w Delfach w 52 roku wykazała prawidłowość słowa prokonsul użytego przez Łukasza jako tytułu Galliona. Czytamy w niej: „... jak Lucius Junius Gallio, mój przyjaciel i prokonsul Achai”¹. Nadto owa inskrypcja ukazała, że czas półtorarocznej posługi Pawła w Koryncie pokrywa się z czasem urzędowania prokonsula Gallio.

Na przykładzie powyższych tekstów ukazaliśmy jak wypowiedzi Starego i Nowego Testamentu stają się jaśniejsze dla czytelnika dzięki odkryciom archeologicznym. Gdy chodzi o starożytność tradycji o patriarchach, dokumenty pozabiblijne Bliskiego Wschodu ukazały, że górna Mezopotamia i północna Syria miały ludność spokrewnioną z przodkami Izraela w średniej epoce brązu i poprzednich stuleciach. Nadto umocniły przekonanie o starożytności tych tradycji biblijnych i zawartych w nich reminiscencjach historycznych. Zwróciły uwagę, że Izraelici w różnym czasie przybywali do Egiptu i też w wielu grupach wychodzili z niewoli.

Również wiele światła na teksty z dzieła Łukasza rzuciły teksty pozabiblijne wspólnoty Qumran i odkryte inskrypcje w Tesalonice i Delfach.

Częstochowa

KS. STANISŁAW WŁODARCZYK

Piotr Muchowski

BIBLIJNE ZWOJE Z QUMRAN — AKTUALNY STAN WIEDZY

Najbliższe lata powinny przynieść koniec procesu wydawania odnalezionych mniej więcej pół wieku temu rękopisów z Qumran, w tym także rękopisów biblijnych. Ten zapowiadany fakt należy niewątpliwie uznać za wielkie wydarzenie dla bibliistyki i szerzej wszystkich dziedzin nauki zajmujących się badaniami nad starożytnym judaizmem. Powszechne i pełne udostępnienie tekstów biblijnych to niewątpliwie przesłanka do nowej oceny odkrytego materiału, jego ostatecznej interpretacji i ponownych pełnych krytycznych studiów nad tekstem Biblii.

Co obecnie podkreśla się, pewne ogólne poglądy na temat charakteru biblijnych rękopisów z Qumran, rozpowszechnione w początkowych latach badań, są niewłaściwe i nieadekwatne do całości zaświadczonego materiału. Jak wskazuje się, najważniejszym przyczynkiem do utrwalenia takiej wizji stały się dane odnośnie dużego Zwoju Izajasza, jednego z największych rękopisów biblijnych z Qumran, dobrze opracowanego i powszechnie znanego już w latach 50. Zwój ten nie

¹ Cyt. za J. McDOWELL, *Zmartwychwstanie. Czy świadectwa historyczne potwierdzają zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa?*, Kraków 1987, s. 41.

jest jednak reprezentatywny i wykazuje odrębne cechy w stosunku do większości rękopisów.

Dystynktywną cechą rękopisów biblijnych z Qumran, w porównaniu z rękopisami z innych miejsc Pustyni Judzkiej, jest niejednorodność przekazu tekstu niektórych ksiąg. Zaświadczony materiał wskazuje, że w okresie ostatnich wieków II świątyni funkcjonowały one w więcej niż jednej wersji.

Rękopisy biblijne z Qumran pochodzą z okresu mniej więcej od III wieku p.n.e. do I wieku n.e. W sumie jest ich – jak dziś wiadomo – około 190¹. Zachowane są w różnym stopniu – od bardzo obszernych – mierzących po kilka metrów (jak duży Zwój Izajasza czy 4QpaleoExod m), dających możliwości dokładnych badań porównawczych, po szczątkowe, zaświadczone bardzo niewielkie partie materiału (te niewielkie rękopisy stanowią przy tym zdecydowaną większość).

Poszczególne księgi przetrwały w różnej liczbie kopii. W największej zachowały się teksty Pięcioksięgu: Księgi Rodzaju – przynajmniej 16 rękopisów; Księgi Wyjścia – 16; Księgi Kapłańskiej – 12; Księgi Liczb – 7; Księgi Powtórzonego Prawa – 28. Nadto w znacznej liczbie przetrwały teksty prorockie, zwłaszcza Księga Izajasza – 21 manuskryptów. Księga Jeremiasza zaświadczona została w 6 kopiach i podobnie w 6 Księga Ezechiela. Prorocy mniejsi w 8 kopiach. Również przez osiem zwojów udokumentowany został tekst Księgi Daniela. W przynajmniej kilkunastu egzemplarzach zachowała się Księga Psalmów.

Taka liczba kopii niewątpliwie odzwierciedla pewne doktrynalne zainteresowania społeczności esseńskiej – którą uważa się za właściciela zwojów, nakierowane na kwestie prawne oraz profetyczne i eschatologiczne. Pozostaje również w związku z kultem liturgicznym sprawowanym w społeczności.

W mniejszej liczbie kopii zachowały się inne teksty. Księga Jozuego – 2 zwoje; Księga Sędziów – 3; Księga Samuela – 4; Księga Hioba – 4; Księga Przysłów – 2; Księga Rut – 4; Pieśń nad Pieśniami – 4; Kohelet – 2; Lamentacje – 4; Ezdrasz – 1; Kronik – 1².

W przypadku niektórych rękopisów identyfikacja ich tekstów nie jest pewna. Wynika to przede wszystkim z niewielkiego stopnia ich zachowania, co uniemożliwia pełną analizę i rozstrzygnięcie, czy ewentualne rozbieżności tekstu w stosunku do normatywnych wersji, są przejawem ingerencji skryby – swobodnie pod-

¹ Por. E. Tov, *L'importance des textes du désert de Juda pour l'histoire du texte de la Bible hébraïque. Une nouvelle synthèse*, w: E.-M. Laperrousaz (ed.), *Qumrân et les manuscrits de la Mer Morte*, Les éditions du Cerf 1997, 227.

² Por. E. TOV, *The Significance of the Texts from the Judean Desert for the History of the Text of the Hebrew Bible: a New Synthesis*, w: F. H. Cryer, T. L. Thompson (ed.), *Qumran between the Old and New Testaments*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1998, 301-307; E. Tov, *L'importance...*, 243-250.

chodzącego do kopiowanego tekstu, czy też oznaką niebiblijnego charakteru tekstu, będącego de facto rodzajem kompozycji apokryficznej. Przykładem takiego rękopisu może być 2QExod b.

Jak od dawna wiadomo jedynym nie zaświadczonej pośród zwojów z Qumran kanonicznym tekstem jest Księga Estery. Co należy przy tym podkreślić, nie ma pewności, czy jej brak powinien być przypisany przypadkowi, czy też należy w nim upatrywać argumentu na rzecz hipotezy łączącej jej genezę – w ostatecznej kanonicznej formie – z okresem bezpośrednio po upadku II świątyni (jak sugeruje J. T. Milik¹). Faktem jest, że pośród rękopisów z IV grotty występują niewielkie fragmenty pięciu małych, przenośnych zwojów, zaświadcujących trzy kompozycje pokrewne Księdze Esterze i znane jako „ProtoEstera”². Dane paleograficzne wskazują, że wszystkie one („a-f”) pochodzą z drugiej połowy I wieku p.n.e.³ Ich treść jest analogiczna do tekstu kanonicznej Księgi Estery. Zachowane fragmenty zawierają motywy kariery wysokiego urzędnika – Żyda na dworze perskim oraz wyniesienia Żydówki do pozycji królowej (lub przynajmniej wpływowej konkubiny).

Przyjęła się klasyfikacja rękopisów biblijnych na cztery grupy, zależnie od relacji ich tekstu do znanych tradycji tekstowych, tj. masoreckiej, samarytańskiej i Septuaginty. Podkreśla się przy tym, że teksty nie są czystymi przejawami określonych typów. Często łączą one w tych samych ustępach różne wersje tekstu, np. znane z tradycji masoreckiej i Septuaginty.

Tak odpowiednio, pierwszą grupę stanowią teksty określane mianem „protomasoreckich” i wykazujące zasadniczą zgodność z TM. Znamienna jest bliskość niektórych z tych tekstów do rękopisów średniowiecznych (1QIsa b, 4QIsa d, 4QJer a, 4QJer c). Zwoje tego typu stanowią blisko połowę całości zbioru. Jak twierdzi się, naturę tej wersji tekstu dobrze oddaje zaproponowany przez Crossa termin „protorabiniczne”⁴.

Jako grupę drugą wydziela się teksty wykazujące analogie do samarytańskiej tradycji tekstowej i odpowiednio określane jako „protosamarytańskie”. W stosunku do nich stosowany jest również termin „harmonizujące”, ze względu na widoczne w nich przejawy redaktorskich zmian polegających na uzgadnianiu rozbieżnych

¹ Por. J. T. MILIK, *Les modèles arameéens du livre d'Esther dans la grotte 4 de Qumran*, w: *Revue de Qumran* 15 (1992), 399.

² 4Q550 (4QPrEster a-f ar) „4QProto-Estera”. Por. P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, The Enigma Press, Kraków 2000, 250-253.

³ Por. Milik 1992, 384.

⁴ Por. F. M. Cross, *Some Notes on a Generation of Qumran Studies*, w: J. Trebolle Barrera, L. Vegas Montaner (ed.), *Proceedings of the International Congress on the Dead Sea Scrolls, Madrid 18-21 March 1991*. Vol. 1, E. J. Brill: Leiden, Editorial Complutense, Madrid 1992, 1-14.

norm Pięcioksięgu¹. Do grupy tej należą: 4QpaleoExod m, 4QNum b i w pewnym stopniu także 4QDeut n i być może 4QLev d. Przyпуска się, że jeden z rękopisów tej grupy stał się, po wprowadzeniu pewnych doktrynalnych zmian, normatywnym tekstem Pięcioksięgu samarytańskiego.

Jako świadectwa tej wersji tekstu wymienia się również parafrazy biblijne, tj. tekst „Przeredagowanego Pięcioksięgu” (4Q158, 4Q364, 4Q365)² oraz „Testimonia” (4QTest)³.

Grupa trzecia to teksty wykazujące typologiczne podobieństwa do tekstu Septuaginty, jak przypuszcza się mogące odzwierciedlać Vorlage Septuaginty. W przypadku żadnego z tych tekstów podobieństwa do tekstu Septuaginty nie są jednak całkowite. Nie został zaświadczony tekst, który można by uznać za dokładnie odpowiadający tekstowi źródłowemu. Tekst wykazujące największe analogie to 4QJer b, d (podobny układ wierszy i podobny krótszy tekst). W mniejszym stopniu podobieństwa widoczne są w 4QLev d (posiadającym paralele także do tradycji samarytańskiej), 4QDeut q i w pewnym stopniu także 4QSam a i 4QExod b. Pewne wyizolowane analogie występują także w 4QDeut c, h, j⁴. Co podkreśla się, rękopisy tej grupy nie tworzą spójnej rodziny tekstowej – takiej jak masorecka. Należą do niej indywidualne teksty, nie wykazujące wspólnych typologicznych cech, pochodzące z różnych szkół pisarskich.

Grupę czwartą stanowią wersje tekstów niezależnych, nie znanych w swojej całościowej formie z innych źródeł. W niektórych ustępach wykazują one podobieństwa w stosunku do pojedynczych typów tekstów i jednocześnie rozbieżności w stosunku do innych (najczęściej do tradycji masoreckiej versus samarytańskiej

¹ Por. E. Eshel, *4QDeut n – A Text that has Undergone Harmonistic Editing*, „Hebrew Union College Annual” 62 (1991), 117-154.

² Kompozycja ta zawierała tekst Pięcioksięgu (przypuszczalnie całego), poszerzony o dodatkowe ustępy egzegetyczne, niekiedy pozbawiony niektórych oryginalnych segmentów biblijnych lub też przytaczający je w zmienionym porządku. Jak oblicza się, największe zwoje „4QReworked Pentateuch” (tj. 4Q364 i 4Q365) mierzyły ponad 20 metrów. Analogie do tekstu samarytańskiego widoczne są szczególnie wyraźnie przede wszystkim w 4Q364 w dodatkach do Rdz 30, 36 i Pwt 2, 8 oraz opuszczeniu Lb 33, 40. Bliskość „Przeredagowanego Pięcioksięgu” tradycji samarytańskiej widoczna jest także, w pewnej mierze, w ortografii i morfologii. Por. E. Tov, S. White, 1994. „Reworked Pentateuch”, w: H. Attridge et al., *Qumran Cave 4, VIII, Discoveries in the Judaean Desert XIII*, Clarendon: Oxford, 187, 191-195; Muchowski 2000, 239-242.

³ Tekst w zachowanej formie jest zestawieniem cytatów z Pwt 5, 28-29, 18, 18-19, Lb 24, 15-17, Pwt 33, 8-11 oraz apokryficznej kompozycji, znanej jako *Psalmy Jozuego* (4Q379, 22, 2, 7-15). Pod względem treści, można w nim wyróżnić dwie części, pierwszą odnoszącą się do tych, którzy cieszą się Bożą przychylnością, i drugą, odnoszącą się do tych, których Bóg potępia. Por. Muchowski 2000, 154-156.

⁴ Por. E. Tov, 1998, *The Significance...*, 297-298.

i Septuaginty; pojawiają się jednakże również takie jak 2QNum b, który wykazuje cechy odrębne i jednocześnie jest bliski tradycji samarytańskiej i Septuaginty). Zawierają też ustępy nie zaświadczone ani w TM, m ani S. Zjawisko najlepiej wydadają się ilustrować takie teksty jak 4QJosh a, 4QJudg a, 5QDeut. Nadto, do grupy tej należą: 4QExod-Lev f, 4QLev c, 4QDeut b, c, h, k, m, 6QpapKings, 4QIsa c, 4QXII a, c, e, 4QDan a, 11QpaleoLev a¹. Szczególny status posiada 4QSam a, bliski Vorlage LXX, ale jednocześnie ze specyficznymi odrębnymi cechami. Co należy w przypadku tego tekstu odnotować, jest on wyjątkowym przykładem rękopisu zaświadczonego najprawdopodobniej – w przeciwieństwie do wersji masoreckiej – pierwotny pełny tekst Księgi Samuela. W rękopisie tym występuje ustęp na początku rozdziału 11, opowiadający o ciemieniu przez Ammonitów Żydów z plemion Gada i Rubena (fragment ten poprzedza opis oblężenia Jabesz w Gileadzie). Podaje on informację brakującą w tekście masoreckim². Nie jest jasne, jak należy interpretować zjawisko rękopisów niezależnych. Odnośnie genezy odrębnych wariantów tekstu w rękopisach niezależnych przypuszcza się, że przynajmniej w części mogły one powstać w sposób spontaniczny i przypadkowy. Ich źródłem mogło być wykorzystywanie przez skrybów jednocześnie różnych typów rękopisów. Niewątpliwie jednak, ich istotnym czynnikiem jest świadoma redaktorska działalność.

Nadto, wyróżnia się dodatkowo dwie grupy – ze względu na ortografię oraz ze względu na pismo.

Jedną z nich stanowią teksty wykazujące cechy tzw. qumrańskiej szkoły pisarskiej, charakteryzującej się przede wszystkim specyficzną ortografią, oddającą odrębny system morfonologiczny. Według niektórych uczonych, będący przejawem niezależnego dialektu hebrajskiego – HQ. Jako atrybuty tej szkoły wskazywane są również pewne elementy warstwy graficznej, takie jak np. znaki korektorskie. Przyjmuje się, że teksty te powstały w społeczności esseńskiej, w tym częściowo w samej wspólnocie zamieszkującej Qumran. Poza cechami o charakterze językowym (tj. tymi właściwymi dla HQ), rękopisy te cechują się pewnymi, najwyraźniej spontanicznymi, transformacjami tekstu, najprawdopodobniej będącymi efektem działalności skrybów, swobodnie podchodzących do wierności przekazu. Pod względem wersji tekstowych, rękopisy tej grupy wykazują analogie zarówno do tradycji masoreckiej, samarytańskiej jak i Septuaginty. W kontekście rękopisów tej grupy należy podkreślić, że generalnie – jak daje zaobserwować się – warstwa ortograficzna jest „luźno” związana z tekstem kompozycji. Zmiana ortografii nie

¹ Por. E. Tov 1998, *The Significance...*, 298-301.

² Por. E. Ulrich, *Multiple Literary Editions: Reflections Toward a Theory of the History of the Biblical Text*, w: D. W. Parry, S. D. Ricks, *Current Research and Technological Developments on the Dead Sea Scrolls*, E. J. Brill, Leiden 1996, 87.

wiąże się (a przynajmniej nie musi wiązać się) ze zmianami leksykalnymi, morfologicznymi, etc. Stąd wyróżnianie grupy rękopisów zapisanych ortografią qumrańską jest istotne przede wszystkim dla określenia rękopisów należących do społeczności esseńskiej. Rękopisy tego typu zaświadczały również wersje nieznanne z innych źródeł. Są to następujące manuskrypty: 1QDeut a, 1QIsa a, 2QExod a, b, 2QJer, 3QLam, 4QNum b, 4QDeut h, j, k, m, t, 4QSam c, 4QIsa c, 4QXII c, e, 4QLam, 4QQoh a, 11QLev b, 4QPhyl A, B, G-I, J-K, L-N, O, P, Q. Włączane do niej są również kolekcje psalmów (jak 11QPs a,b) oraz cytaty w kompozycjach egzegetycznych¹.

Jako odrębna grupa wskazywane są nadto teksty paleohebrajskie (tj. zapisane pismem paleohebrajskim, a nie kwadratowym jak większość manuskryptów). Rękopisów takich jest kilkanaście, dokładnie 13 lub 14 oraz trzy inne, co do biblijnej tożsamości których nie ma pewności. Są to: 1Q3 (1QpaleoLev a), 1Q3 (1QpaleoLev b), 1Q3 (1QpaleoNum), 2Q5 (2QpaleoLev), 6Q1 (6QpaleoGen), 6Q2 (6QpaleoLev), 11Q1 (11QpaleoLev a), 4Q11 (4QpaleoGen-Exod l), 4Q12 (4QpaleoGen m), 4Q22 (4QpaleoExod m), 4Q45 (4QpaleoDeut r), 4Q46 (4QpaleoDeut s), 4Q101 (4QpaleoJob c), 4Q123 (parafraza Księgi Jozuego 21?), 4Q124 (nie zidentyfikowany), 4Q125 (nie zidentyfikowany)². Cechą charakterystyczną tej grupy jest, że poza Hiobem wszystkie rękopisy zawierają tekst Pięcioksięgu. Najdłuższe z nich to 4QpaleoExod m, 11QpaleoLev a. Ortografia tej grupy jest zbliżona do historycznej ortografii typu masoreckiego. Pod względem graficznym, specyficzną cechą rękopisów paleohebrajskich jest z reguły pewna staranność zapisu oraz niewielka liczba korekt. Nadto, charakterystyczną cechą jest oznaczanie spacji międzysłownych przy pomocy kropek. Wyjątkiem jest w tym względzie 4QpaleoExod r, w którym słowa rozdzielane były jedynie poprzez pozostawienie ok. dwumilimetrowej przerwy. Większość rękopisów paleohebrajskich wykazuje analogie do TM. Wyjątkiem jest 4QpaleoExod m, wykazujący dystynktywne podobieństwa do tradycji samarytańskiej³. Niektórzy uczeni twierdzą, że tekstom paleohebrajskim powinno się przypisać pochodzenie saducejskie i że w ich przypadku mamy do czynienia z wzorcowymi tekstami przechowywanymi w świątyni. Jako argumenty na rzecz takiej hipotezy wysuwane są takie przesłanki, jak zaświadczony w źródłach rabinicznych zakaz stosowania pisma paleohebrajskiego do zapisu ksiąg biblijnych

¹ Por. E. Tov, *The Significance...*, 294-296.

² Por. P. W. Skehan, E. Ulrich, J. E. Sanderson, *Qumran Cave 4, IV, Discoveries in the Judaean Desert IX*, Clarendon, Oxford 1992; E. Ulrich, „The Paleo-Hebrew Biblical Manuscripts from Qumran Cave 4”, w: D. Dimant, L. H. Schiffman (ed.), *Time to Prepare the Way in the Wilderness*, E. J. Brill, Leiden 1995, 103-129.

³ 4QpaleoExod m jest jednym z najobszerniejszych zachowanych zwójów biblijnych z IV grotu – 43 lub 45 fragmentów zawierających tekst od Wj 6, 25 do Wj 37, 16. Tekst obejmował 57 kolumn, nie jest jasne czy zwój zawierał nadto tekst Kpł czy Rdz.

(m.in. MJadaim 4, 5) i fakt, że większość rękopisów paleohebrajskich zaświadcza tekst typu masoreckiego – przypuszczalnie obowiązujący w środowiskach związanych ze świątynią¹.

Świadectwo rękopisów pozwala na weryfikację pewnych ogólnych poglądów dotyczących procesu formowania tekstu Biblii i jego społecznego statusu w okresie II świątyni. Zasadnicze pytanie, jakie w tym kontekście stawia się, to czy zbiór qumrański jest reprezentatywnym świadectwem całości rękopisów biblijnych będących w użyciu w społeczeństwie żydowskim ostatnich wieków II świątyni? Odpowiadając, wskazuje się, że rękopisy z Masady, Murabbaat, Nachal Chewer i Nachal Ceelim nie są – w przeciwieństwie do rękopisów z Qumran – niejednolite i zróżnicowane pod względem tekstowym. Wykazują zasadniczą zgodność z tekstem typu masoreckiego. Fakt ten zasadniczo łączy się z dwoma czynnikami. Po pierwsze, wiąże się go z reformami synodu w Jawne. Niektórzy uczeni podkreślają przy tym jednakże, że synod w Jawne nie dokonał zasadniczej przemiany sytuacji odnośnie obowiązującej wersji tekstu i kanoniczności poszczególnych ksiąg. Jego rola polegała w głównej mierze na usankcjonowaniu faktycznego stanu. Przypuszczalnie wyjątkiem mogą być księgi Pieśni nad Pieśniami, Koheleta i Estery. Możliwe, że w ich przypadku rabini ostatecznie zdecydowali o kanoniczności tych ksiąg. Generalnie jednak dominacja tekstów typu protomasoreckiego musiała trwać od dawna i musiały one posiadać status obowiązujących w większości społeczeństwa. Musiał być również ustalony zasadniczy kształt tekstu poszczególnych Ksiąg². Pod drugie, wskazuje się, że społeczność esseńska podchodziła do tekstu Biblii w sposób dość swobodny. Najwyraźniej nie obowiązywały w niej stałe normy dotyczące wersji tekstu i sposobu jego wykorzystywania i kopiowania. Przejawem tego są przykłady korygowania tekstów jednego typu na podstawie rękopisów innego, czy przytaczania w określonej kompozycji cytatów z rękopisów biblijnych różnego typu. Część skrybów rękopisów qumrańskich, głównie tych zanotowanych według zasad systemu qumrańskiego, nie przestrzegała zaświadczonych w literaturze rabinicznej przepisów dotyczących zasad kopiowania. To redaktorskiej działalności skrybów esseńskich przypisuje się w znacznej części rękopisy “niezależne”.

W odniesieniu do Septuaginty, rękopisy w sposób zdecydowany potwierdzają, że ta wersja tekstu oparta jest na autentycznym hebrajskim tekście i w swojej ostatecznej dystynktywnej formie nie jest jedynie efektem działalności tłumaczy. Jednocześnie dowodzą, że w przypadku Septuaginty nie mamy do czynienia z jednolitą utrwaloną odrębną wersją tekstu hebrajskiego. Jak podkreśla się, Septuaginta w swoim ostatecznym kształcie jest luźnym zbiorem różnych tekstów (nie można

¹ Por. E. Tov, *L'importance...*, 231.

² Por. L. H. Schiffman, *Reclaiming the Dead Sea Scrolls*, Doubleday, New York 1995, 162.

w tym przypadku mówić o spójnej rodzinie tekstów). Jako najbardziej wyraźne świadectwo Vorlage Septuaginty wskazuje się 4QJer b, d. Tekst Jeremiasza w Septuagincie jest znacznie krótszy i ma nieco inny układ rozdziałów – przede wszystkim ustępów zawierających prorocтва przeciw narodom¹.

W odniesieniu do Pięcioksięgu Samarytańskiego, rękopisy potwierdzają, że tekst ten był jedną z wersji funkcjonujących w środowiskach żydowskich. Szczególne znaczenie dla naszej wiedzy o procesie wyodrębniania Pięcioksięgu Samarytańskiego ma rękopis 4QpaleoExod m. Jest to jedyny biblijny qumrański tekst charakteryzujący się nieco pełniejszą ortografią, posiadający samarytańską wersję tekstu i jednocześnie zapisany pismem paleohebrajskim. Tekst zaświadcza wszystkie typologiczne cechy tradycji samarytańskiej (kilkanaście dużych poszerzeń tekstu) – z jednym wyjątkiem, tj. nowego dziesiątego przykazania w Wj 20, 17b, zaczerpniętego z Pwt 11, 29-30 i 27, 2-7 odnośnie zalecenia budowy ołtarza na Górze Garizim. Świadectwo 4QExod m dowodzi, że Samarytanie nie stworzyli swego Pięcioksięgu od nowa, ale przejęli jedną z tradycji tekstowych, jedynie wprowadzając do niej zmiany. Tradycja ta musiała jednocześnie funkcjonować przynajmniej w niektórych kręgach żydowskich.

Odnośnie tekstu masoreckiego można potwierdzić, że tekst ten w rozważanym okresie był w pełni utrwalony. Był to najprawdopodobniej najstarszy i normatywny tekst. W tym kontekście podkreśla się, że odmienne typy tekstu zazwyczaj charakteryzują się poszerzeniami w stosunku do tradycji masoreckiej. W pewien sposób kością niezgody są teksty psalmów – ciągle jeszcze stosunkowo najmniej znane. Teksty Psalmów generalnie nie odpowiadają masoreckiej wersji Psalterza (w przeciwieństwie do rękopisów a, b z Masady [MasPs a, b]). Niektórzy fakt ten interpretują jako argument na rzecz tezy, że tekst Psalterza w okresie II, a nawet I wieku p.n.e. nie był jeszcze ostatecznie ukształtowany. Inni utrzymują natomiast, że w przypadku qumrańskich rękopisów z Psalmami mamy do czynienia nie z kanonicznymi tekstami Psalmów, ale z wypisami przeznaczonymi do określonych celów liturgicznych. Między innymi przytacza się tu takie kompozycje jak 11QP_s a². Zwój ten jest zbiorem psalmów z końcowej części psalterza (począwszy od 93), uporządkowanych inaczej niż w MT, i dodatkowo zawiera psalmy niekanoniczne. Według niektórych uczonych, tekst ten w zaświadczonej formie był uznawany za kanoniczny. Wydaje się możliwa jednak jego interpretacja jako rodzaju modlitewnika do wykorzystywania w określonych uroczystościach liturgicznych. Wskazówką takiego przeznaczenia może być m.in. wprowadzona do Psalmu 145, po

¹ Por. E. Tov, *Jeremiah*, w: E. Ulrich et al., *Qumran Cave 4, X, Discoveries in the Judaean Desert XV*, Clarendon, Oxford 1997, 145-207.

² Por. J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11 (11QP_s a)*, *Discoveries in the Judaean Desert IV*, Clarendon, Oxford 1965.

każdym jego wersecie, formuła: Niech błogosławiony będzie Pan i niech błogosławione będzie Jego imię na zawsze.

Kończąc, należy podkreślić, że aczkolwiek niewątpliwie w okresie II świątyni tekst Biblii funkcjonował w wielu wersjach, to przypuszczalnie wersja masorecka była wersją normatywną (aczkolwiek nie powszechnie obowiązującą i jedyną). Jak zakłada się, była najstarsza i z reguły stanowiła podstawę innych wersji, których istota polega najczęściej na poszerzaniu tekstu protomasoreckiego (jeśli pominąć transformacje związane z ortografią i ewentualnymi nieumyślnymi potknięciami skrybów w trakcie czynności przepisywania). Tekst masorecki w okresie II wieku p.n.e. był ustalony (być może wyjątkiem była Księga Estery). Również zasadniczo ustalony był kanon ksiąg Starego Testamentu. Nie należały do niego księgi deuterokanoniczne. Możliwe, że w przypadku samej społeczności esseńskiej jako kanoniczne uznawane były również inne – niebiblijne kompozycje, takie jak np. Księga Jubileuszów.

Świadectwo rękopisów z Pustyni Judzkiej dowodzi wierności masoreckiego przekazu tekstu Biblii, jego autentyczności i rzetelności. Najstarsze średniowieczne rabiniczne rękopisy biblijne są zasadniczo identyczne z protomasoreckimi rękopisami z okresu przed upadkiem II świątyni i bezpośrednio po nim.

Poznań

PIOTR MUCHOWSKI

Wiesław Kic

CHRONOLOGICZNE ASPEKTY MISJI KORYNCKIEJ PAWŁA APOSTOŁA

Apostoł Paweł odwiedził Korynt trzykrotnie około połowy I wieku, spędzając tutaj ogółem blisko trzy lata. Najdłużej, bo blisko 18 miesięcy, trwał pierwszy pobyt, do którego doszło w czasie drugiej podróży misyjnej, datowanej przez różnych uczonych na okres zawarty w granicach lat 46-53 (przykładowo: R. Jewett — 46-52¹, M. Trimaille — 49-52², E. Dąbrowski — 50-53³). Okoliczności tego pobytu stały się dzięki Bożej opatrności kluczem do ustalenia chronologii całego życia

¹ R. JEWETT, *Dating Paul's Life*, London 1979, tabl. zbiorcza na s. 164-165.

² M. TRIMAILLE, *Le troisième voyage; triomphe on suite d'empreses?*, Le Monde de la Bible 1993 (81), s. 33-34 i tabela na s. 9.

³ E. DĄBROWSKI, *Listy do Koryntian. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz. Pismo Święte Nowego Testamentu*, t. VII, Poznań 1965, s. 46.